

Honvári János

Nekünk tartoztak, mégis mi fizettünk

A potsdami konferencián a győztes nagyhatalmak úgy döntöttek, hogy a Szovjetunió Németországgal szembeni jóvátételi igényét a német birodalom orosz megszállási zónájából történő leszerelésekkel, hadifoglyok kényszermunkájával, valamint a németek Kelet-Ausztriában, Romániában, Finnországban, Bulgáriában és Magyarországon lévő vagyonából elégítik ki.¹ A magyar kormány az 1947. évi párizsi békeszerződésben szentesített kötelezettségének tett eleget akkor, amikor több mint 500 hazai vállalkozásban lévő német tulajdoni hányadot és hasonló nagyságrendben házakat, telkeket, földbirtokokat, gyárberendezéseket adott át a Szovjetuniónak.²

A potsdami értekezlet résztvevői nem foglalkoztak a részletekkel és nem határozták meg egyértelműen, hogy mit kell a csatlós országokban lévő „német vagyonon” érteni. Az oroszok a volt náci csatlós országokban mindenütt azt a gyakorlatot követték, hogy a német vagyonoknál mesterségesen elválasztották egymástól az aktívákat és a passzívákat, és csak a *terhek nélküli tiszta német vagyonra* tartottak igényt.³ A potsdami egyezmény angol nyelvű szövege a *German Assets*, az orosz nyelvű az *aktyivij* megfogalmazást használta. De amíg az angolban az *assets* egyaránt jelenti a magyar számviteli mérleg egyik oldalát, a cselekvő vagyont és az aktívák és passzívák egyenlegét, tehát a tiszta vagyont is, addig az oroszban az *aktyivij* kizárólag a mérleg egyik oldalát, az aktívát takarja.⁴

Az átadandó német vagyontömegnek jelentős részét tette ki a magyar államnak, jogi és természetes személyeknek Németországgal szemben a II. világháború végéig felhalmozódott tartozása. Ennek az adósságnak 8/10-e a német–magyar repülőgépgyártásról szóló államközi egyezmény kapcsán keletkezett. A Birodalmi Légügyi Minisztérium (Reichsluftfahrtministerium) jelentős kölcsönökkel támogatta Csepel,

¹ *Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény* (1969): 381–401.

² PéCSI 1979: 91

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) XIX-J-1-j Külügyminisztérium Szovjetunió (a továbbiakban KÜM SZU) 1947, TÜK 59/f 21. doboz. A Fegyverszüneti Osztály 1947. április 10-i feljegyzése.

⁴ SZÍVÓS–UZONI 1992: 67–85.

Győr és a Pestszentlőrinci Ipartelep Rt. katonai repülőgépgyártó kapacitásának kiépítését. Az előlegeként a magyar fél repülőgépekkel fizetett (volna), mégpedig úgy, hogy a harci gépek 1/3-át a magyar, 2/3-át a német légierő kapja. A szövetségesek bombázása miatt azonban az egyezményben szereplő vadász- és szállítógépek nagy részét Magyarország már nem tudta leszállítani, ezért itt magyar tartozás keletkezett. A magyar kormány hiába érvelt azzal, hogy a két ország közötti külkereskedelmi forgalomban a háború alatt (egy év kivételével) rendre jelentős, a magyar tartozást meghaladó külkereskedelmi aktívum halmozódott fel,⁵ összességében ezért Németország adósa Magyarországnak, és nem fordítva, az oroszokat ez nem érdekelte, 1947 elejétől egyre türelmetlenebbül követelték a magyarok Németország felé fennálló tartozásának kifizetését.

Az orosz követelés *teljes elutasítása* nemzetközi jogi szempontból *nehezen lett volna védhető*, mivel Magyarország az 1947. évi párizsi békeszerződés 28. cikkében elismerte a Szovjetunió jogát „minden német vagyontárgyra”, amelybe természetesen beleértették Magyarországot és polgárainak Németországgal szemben fennálló tartozásait, a 30. cikk 4. pontjában pedig az ország maga és állampolgárai nevében lemondott minden, Németországgal és a német állampolgárokkal szemben a II. világháború kitörése után keletkezett és 1945. május 8-án fennálló követeléséről.⁶

A magyar kormány a német tartozásnak eleinte nem tulajdonított nagyobb jelentőséget, és elvi fenntartásai ellenére (tudniillik, hogy nem ő tartozik Németországnak, hanem fordítva) beleegyezett a német követelések rendezésébe, mivel kezdetben csupán 1-2 millió dollárról volt szó. Később azonban a szovjet igény egyre nőtt, és 1947 tavaszán már 200 millió dollárt, vagyis második jóvátétel⁷ követeltek ezen a címen Magyarországtól.⁸ Hazánk ettől kezdve vitatta a németekkel szemben fennálló magyar adósság nagyságát, legfőképpen nem értett egyet a német birodalmi

⁵ A Németországgal folytatott külkereskedelemben 1938 és 1944 között – 1940 kivételével – jelentős, 1943-ig évről évre növekvő aktívum halmozódott fel. Az 1938. évi kevesebb mint 20 millió pengő külkereskedelmi többlet 1943-ra több mint 164 millió pengőre emelkedett. 1944-ben az aktívum 130 millió pengő alá csökkent, de még mindig pozitív volt a magyar külkereskedelmi mérleg ebben a relációban. Németország a háború éveiben felhalmozódott tartozását 1943-ban mintegy 35 millió pengő értékű német tulajdonban lévő magyar vállalati részvény átadásával csökkentette ugyan, de a német adósság a háború végén továbbra is jelentősen meghaladta a magyar adósság összegét. LIGETI 1947: 93.

⁶ Magyarország így nem tarthatott igényt a német–magyar külkereskedelemben a háború alatt felhalmozódott és a magyar tartozásokat nagyságrendekkel meghaladó mintegy 4 milliárd pengő követelésére. SZÜCS 1997: 560–564.

⁷ Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény szovjet jóvátétel címén 200 millió USD értékű áru szállítására kötelezte Magyarországot.

⁸ SZAKÁCS 1997: VIII. A szerző ugyanakkor nem szól arról, hogy ez az összeg a tárgyalások során végül 45 millió dollárra csökkent.

márkában fennálló tartozás Ft-ra, illetve dollárra történő átszámításánál az oroszok által alkalmazott valutakurzussal.⁹ Másrészt a szovjetek nem voltak hajlandóak a németekkel szemben fennálló magyar tartozást olyan összegekkel csökkenteni, amilyenekkel Nagy Ferenc kormánya szerint a tartozást mérsékelni kellene.¹⁰

A Pénzügyminisztérium az 1947. február 19-i minisztertanácsi ülésen részletesen indokolta az orosz követelés tarthatatlanságát, és 10 millió dollár kártalanítást ajánlott fel a Szovjetuniónak a német javak és követelések átadásával kapcsolatos összes, még fennálló magyar tartozás fejében.¹¹ A szovjetek a 10 millió dolláros ajánlatról hallani sem akartak, ezért a magyar kormány kénytelen volt további engedményeket tenni.¹² Bán Antal iparügyi, Rácz Jenő és Nyárády Miklós pénzügyminiszter 1947 elejétől Merkulovnál¹³ próbálta meg a magyar terhek csökkentését kicsikarni.¹⁴ A Moszkvában „igen hosszas és kemény vita után” 1947. december 9-én Nyárády Miklós és Merkulov által aláírt jegyzőkönyv értelmében Magyarország német adóssága fejében 45 millió dollár kifizetését vállalta a Szovjetunó felé, amelyből az orosz kormány 30 millió dollár forintértékét 1948. január 1-jétől 3 éven keresztül havi egyenlő részletekben Magyarországon, az itteni szovjet érdekeltségek beruházásaira, illetve a Magyarországon állomásozó orosz katonai alakulatok ellátására használt fel, 15 millió dollár értékben pedig Magyarország 1949. január 1-jétől négy éven át évi 3,75 millió dollár értékben árukat szállított a Szovjetuniónak.¹⁵

A tárgyalások során sikerült azt az orosz javaslatot leszerelni, hogy a Szovjetunió a 30 millió amerikai dollár nagy részét (26 millió USD forintértékét) a Weiss Manfréd Művek egyik gyárának újabb szovjet–magyar vegyesvállalata alakítására használja fel.¹⁶ Magyar szempontból egyáltalán nem volt mindegy, hogy a kialakított

⁹ SZÜCS – G. VASS 2008: 395–406.

¹⁰ Így például az előlegek egy részét nem a Birodalmi Repülésügyi Minisztérium, hanem a Magyar Kincstár bocsátotta a magyar gyárak rendelkezésére, illetve a kiürítéskor több mint 116 millió RM értékben szállítottak ki anyagokat, késztermékeket Németországba. SZÜCS – G. VASS 2008: 1255–1266.

¹¹ SZÜCS – G. VASS 2008: 734.

¹² Bán Antal iparügyi miniszter úgy tudta, hogy a szovjetek 60–70 millió dollár összegű ajánlatot vártak, Szakasits Árpád 50 millió dollár felajánlására tett javaslatot, Rákosi Mátyás is egyetértett a kártalanítási összeg emelésével azzal, hogy igyekezni kell ezt az összeget a lehető legkisebbre lealkudni. SZÜCS – G. VASS 2008: 1255–1266.

¹³ V. N. Merkulov a szovjet titkosszolgálat tábornoka, 1947-től a Szovjet Külföldi Vagyonok Főigazgatóságának vezetője. Sztálin halála után állambiztonsági miniszterre nevezték ki, de Berija letartóztatása után megfosztották tisztségétől, halálra ítélték, és 1953. december 23-án kivégezték.

¹⁴ SZÜCS 2000: 334–361.

¹⁵ A 15 millió dollár értékben szállítandó áruk közel 90%-át négy termék (széles nyomtávú mozdonyok, ércszállító gondolkocsik, dohány és pamutszövetek) tette ki.

¹⁶ A feldolgozásokban időnként feltűnik az a téves állítást, miszerint magyar vállalatok német adósságaikat saját részvényeik átadásával törlesztették a Szovjetunió felé. BORHI 1993: 343.

45 millió dollár 2/3-át nem *effektív dollárban*, még csak nem is *világpiaci áron számított magyar árukkal* kellett törleszteni, hanem a dollárt az akkori paritáson, vagyis 11,74 Ft-os árfolyamon számították át Ft-ra.¹⁷ A tárgyalások során a szovjet küldöttség vezetője megpróbálta elérni, hogy a 30 millió dollárt az akkori aranyparitáson, vagyis 1 uncia arany 35 dolláron számítsák át Ft-ra. Ezt a magyar szempontból rendkívül káros számítási módot sikerült elkerülni, és az egyezménybe a dollár 1946. augusztus 1-jei hivatalos árfolyama került. Így a magyar kormány három éven át évi 117 400 000 Ft-ot fizetett az orosz félnek, amely ezt az összeget az itteni szovjet vállalatokba fektette, illetve a magyarországi szovjet szervek ellátására fordította. Az orosz fél a tárgyalásokról felvett jegyzőkönyvben elismerte, hogy Magyarország ezzel teljesen és véglegesen rendezte ezt az adósságát, ilyen címen a későbbiekben nem nyújt be igényt hazánkkal szemben.¹⁸

A békeszerződés hatályba lépése után csak azok a szovjet csapatok maradtak Magyarországon, amelyek az ausztriai megszálló erők utánpótlási vonalait biztosították. Ez az 50-60 ezres kontingens természetesen a harcok idején becslések szerint itt állomásozó 1-1,5 millió, a háború végétől hónapról hónapra jelentősen csökkenő katonai létszámnak a töredéke volt csupán. A Jóváérteli Hivatal 1946. augusztus 1-jétől 1947. szeptember 15-ig a Magyarországot megszálló szovjet csapatok elhelyezésével, ellátásával kapcsolatban 511,3 millió Ft-ot, vagyis havi átlagban 37,9 milliót, ezzel szemben 1947. szeptember 15. és december 15. között 17 milliót, vagyis havonta átlagosan „csak” 5,9 milliót fizetett.¹⁹

Régóta vitatott kérdés a történészek körében, hogy az 1947. évi békeszerződés hatálybalépése után Magyarországon maradt szovjet csapatkontingensek ellátását ki finanszírozta. 1948 tavaszán tárcaközi bizottság alakult a továbbra is itt állomásozó szovjet csapatok ellátási költségeinek megállapítására. A bizottság havi 10 millió Ft-ra taksálta az általános haderőkivonás után Magyarországon maradt szovjet alakulatok ellátásának költségét, amelynek a megtérítése a Szovjetunióra hárult.²⁰

¹⁷ A jegyzőkönyv 3. pontja szerint a magyar kormány kötelezi magát, hogy a 30 millió dollár forintellenértékét 1948. január 1-jétől három év alatt kifizeti, „és pedig a Magyar Nemzeti Banknak a fizetés napján érvényes dollárközépfolyamán, amely nem lehet alacsonyabb, mint a jelen jegyzőkönyv aláírásának napján érvényes árfolyam, azaz dolláronként 11 forint 74 fillér”.

¹⁸ MNL OL XIX-J-1-j KÜM SZU TÜK 59/f. 1947. 21. doboz. Jegyzőkönyv magyar természetes és jogi személyek német természetes és jogi személyekkel szemben fennállott tartozásainak a(z) Sz. Sz. K. Sz. részére leendő kifizetése tárgyában, 1947. december 9.

¹⁹ MNL OL XIX-J-1-j KÜM SZU TÜK 17. doboz. 58-as tétel. A szovjet haderő állomásozása Magyarországon. Magyar–Szovjet Állandó Bizottság kimutatása a Vörös Hadsereg elhelyezésével kapcsolatos költségekről, dátum nélkül.

²⁰ A bizottságba közel egy tucat minisztérium és egyéb gazdaságirányító szerv (Gazdasági Főtanács, Jóváérteli Hivatal, MÁV stb.) delegált tagokat.

A megszálló nagyhatalom a békeszerződés hatálybalépését követően csak többszöri levélváltás után volt hajlandó a magyar igényt napirendre tűzni. A Dekanazov²¹ vezetésével Magyarországon más ügyben tárgyaló delegáció kitért a kérdéssel való foglalkozás elől, mondván, nincs felhatalmazása ennek a megvitatására. Amikor már végesen halmozódtak a Vörös Hadsereg ellátásával kapcsolatban keletkezett kifizetetlen számlák, csak akkor nyilatkozott Dekanazov külügyminiszter-helyettes Nyárády Miklós pénzügyminiszter sürgetésére úgy, hogy a szovjet kormány 1948-ra a német követelés Magyarországon felhasználandó részéből 1948-ra eső 10 millió dollár (hivatalos valutakurzuson 117,4 millió Ft) egy részét, 44 millió Ft-ot kíván erre a célra fordítani.²² A magyarok ezt az összeget túlságosan alacsonynak tartották, számításaik szerint az oroszok által felajánlott összeg a tényleges ellátási költségnek csak mintegy harmadát finanszírozta volna, emiatt kétoldalú tárgyalást javasoltak.²³

Puskin, a budapesti szovjet követ 1948. március 11-én jelezte Nyárády Miklós pénzügyminiszternek, hogy a szovjet kormány a budapesti Kereskedelmi Delegációból alakítandó bizottságot jelölte ki a hazánkban tartózkodó szovjet hadsereg elhelyezésével, élelmezésével, valamint a magyarok részéről nyújtandó szolgáltatások kifizetésével kapcsolatos ügyek tárgyalására.²⁴

Szovjet részről 1948. május elején juttatták el az itt állomásozó szovjet csapatok költségeinek viselésével kapcsolatos egyezménytervezetet, amely az 1947. szeptember 15. és december 15. közötti időszakra (vagyis a békeszerződés hatálybalépésének és az idegen csapatok kivonásának idejére) eső mintegy 25 millió Ft költséget a magyar kormány nyakába varrta, és csak az ezután felmerülő költségek egy részét volt hajlandó viselni. (A magyar delegáció ismerte a hasonló ügyben keletkezett bolgár minisztertanácsi rendeletet, amely úgy intézkedett, hogy a békeszerződés hatálybalépésétől a szovjet csapatok kivonásáig terjedő időben a Szovjetunió viseli a Vörös Hadsereg ellátásával kapcsolatos költségeket.)²⁵ A tárgyalások vezetésével magyar részről dr. Krassó Dezső miniszteri tanácsost bízták meg, akinek a szerződéstervezettel kapcsolatban számos aggálya volt, amit nem is rejtett véka alá. Kifogásolta például,

²¹ V. G. Dekanazov szovjet politikus, diplomata. Berija bizalmasa volt, ezért 1953-ban osztoznia kellett annak sorsában, 1953. december 23-án őt is kivégezték.

²² MNL OL XIX-L-1-k A Magyar–Szovjet Állandó Bizottság 1948. március 9-i első ülésének jegyzőkönyve.

²³ MNL OL XIX-J-1-j KÜM SZU TÜK 17. doboz. 58-as tétel. A szovjet haderő állomásozása Magyarországon. Dr. Krassó Dezső miniszteri tanácsos 1948. március 24-i feljegyzése.

²⁴ MNL OL XIX-J-1-j KÜM SZU TÜK 17. doboz. 58-as tétel. A szovjet haderő állomásozása Magyarországon. Dr. Krassó Dezső miniszteri tanácsos 1948. április 9-i feljegyzése.

²⁵ MNL OL XIX-J-1-j KÜM SZU TÜK 17. doboz. 58-as tétel. A szovjet haderő állomásozása Magyarországon. Dr. Krassó Dezső miniszteri tanácsos 1948. május 12-i feljegyzése.

hogy az 1947. szeptember–december között felmerült 25 millió Ft-os költségek ügye nincs rendezve, illetve a szovjet szervek által kidolgozott tervezetben foglalt igények „túlzottaknak, az értük számításba vett térítés pedig meg nem felelőnek látszik”.²⁶

Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács főtitkára itt lépett közbe, kivette az ügyet Krassó kezéből, és közölte, hogy „saját maga kívánja letárgyalni a fenti kérdéseket a szovjet delegációval”. Vas arra hivatkozott, hogy a Szovjetunió éppen abban az időpontban engedte el a jóvátétel címén még fizetendő összeg felét, és Vas álláspontja szerint „evvel a gesztussal szemben Magyarország sem helyezkedhet kicsinyes álláspontra a fenti ellátási, szállítási stb. kérdésben”.²⁷

A megszületett egyezményeknek csak egy részét ismerjük, de ezekből világosan kiderül, hogy Magyarország az itt állomásozó szovjet csapatokkal kapcsolatos távközlési, vasúti szállítási, elhelyezési stb. költségek tekintetében jelentős kedvezményeket biztosított a Szovjetunióknak. Az oroszok a Magyarországon felhasználandó évi 10 millió dollár forintértékéből 1948-ban 44 millió forintot fordítottak a szovjet szervek ellátására.²⁸ Hasonló összeget biztosított a szovjet kormány erre a célra a következő években is.²⁹ Miután 1950-ben lejárt a német adósság forintban történő részének kifizetése, a Szovjetunió Magyarországon állomásozó csapatainak költségeihez a két ország közötti klíringegyezmény keretében járult hozzá.³⁰

Magyarország a szovjet vagyon visszavásárlására 3965,5 millió Ft fizetését vállalta, részben áruban, részben készpénzben. A német adósság megváltásáért fizetett 528,3 millió Ft ennek a kötelezettségvállalásnak a 13,3%-át tette ki. Ezt az összeget az utolsó fillérig kifizette Magyarország, mégpedig 352,2 millió Ft-ot készpénzben, 176,1 millió Ft-ot áruban, miközben a szovjet vállalatok és a szovjet–magyar vegyesvállalatok orosz tulajdoni hányadáért elvállalt 3147 millió Ft-nak a nagy részét (2047,2 millió Ft-ot) az akkor már „testvéri” ország 1955-ben és 1957-ben elengedte. Ezzel a magyarországi egykori német, szovjet tulajdonba átadott vagyontömegért

²⁶ MNL OL XIX-J-1-j KÜM SZU TÜK 17. doboz. 58-as tétel. A szovjet haderő állomásozása Magyarországon. Az Igazságügyminisztérium 1948. május 20-i levele a Külügyminisztériumnak.

²⁷ MNL OL XIX-J-1-j KÜM SZU TÜK 17. doboz. 58-as tétel. A szovjet haderő állomásozása Magyarországon. Dr. Krassó Dezső miniszteri tanácsos 1948. szeptember 25-i jelentése.

²⁸ MNL OL XIX-A-83-a Minisztertanácsi ülések jegyzőkönyve, 1948. július 8-i 244. ülés, 62. napirend.

²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 87. cs. 34. ő. e. A Gazdasági Bizottság 1949. január 25-i ülése. 1949-ben a szovjet szervek ellátására 44,9 millió Ft-ot biztosított a Szovjetunió. (MNL OL XIX-J-1-j lejárt nemzetközi szerződések, 342. doboz, 1949. december 31.)

³⁰ 1953-ban például a Szovjetunió 75 millió rubelt utalt a szovjet szervek ellátására a klíringegyezmény keretében. (MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 198. ő. e. Az MDP KV Politikai Bizottságának 1954. október 14-i ülése. Jelentés a Politikai Bizottságnak a magyar – szovjet vegyes társaságok szovjet részesedésének átvétele tárgyában, 1954. október 6.)

összesen 1791,2 millió Ft-ot fizetett hazánk, így a ténylegesen kifizetett megváltási összegnek már közel 30%-át ez az elsőként rendezett tartozás tette ki.³¹

Felhasznált irodalom

- BORHI L. (1993): Az amerikai diplomácia és a szovjet politikai-gazdasági térnyerés Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 35(3–4), 339–360.
- LIGETI I. (1947): Magyarország külkereskedelmi kapcsolatai a második világháború alatt. *Statisztikai Szemle*, 25(3–4), 90–98.
- PÉCSI K. (1979): *A magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 30 éve. Eredmények, problémák, fejlesztési lehetőségek*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- SZAKÁCS S. (1997): A gazdasági élet veszteségei. *Barátság*, 4(1), vii–xii.
- SZIVÓS I. – UZONI Ö. (1992): Az 1946-ban létrejött szovjet–magyar vegyes vállalatok. *Valóság*, 35(1), 67–85.
- SZÜCS L. szerk. (1997): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. A kötet*. Budapest: Magyar Országos Levéltár.
- SZÜCS L. szerk. (2000): *Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. június 2. – szeptember 19.* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 36.) Budapest: Magyar Országos Levéltár.
- SZÜCS L. – G. VASS I. szerk. (2008): *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyve 1946. november 22. – 1947. május 31. A–B kötet*. Budapest: Magyar Országos Levéltár.
- Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény* (1969). Budapest: Kossuth.

³¹ MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/34. ő. e. MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztály, Káplár József 1967. június 28-i összefoglalója.